

Wielka wojna wyzwań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920, red. Tomasz Pudłocki, Kamil Ruszała,
Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”,
Kraków 2020, 330 ss.

Historia duszpasterstwa żołnierskiego w Polsce była i jest integralnie związana z historią państwa i jego aktualną sytuacją polityczną, jednak te konteksty i uwarunkowania nigdy nie zmieniały istoty posługi kapelana wojskowego, którego podstawowym zadaniem było prowadzenie powierzonych sobie żołnierzy, często także ich rodzin i bliskich do Boga, bez względu na czas, miejsce i okoliczności prawno-polityczne, w jakich przyszło tę posługę wypełniać. Jak napisał ksiądz biskup Andrzej Dzieęga, duszpasterstwo wojskowe należy traktować

jako wyodrębnioną grupę zadań własnych Kościoła katolickiego, powierzonych specjalnie ustanowionej w tym celu instytucji kościelnej, w ramach której jest zorganizowana wspólnota wiernych oraz są podejmowane i prowadzone własne zadania, w tym również czysto duszpasterskie. Kanonicznie, także w świetle prawa polskiego, instytucja ta nazywana jest ordynariatem polowym lub ordynariatem wojskowym, jednak potocznie, a zwłaszcza w relacji do innych zadań kościelnych, może być i często jest nazywana duszpasterstwem wojskowym, gdyż to duszpasterstwo stanowi rację jej istnienia¹.

Dnia 21 stycznia 1991 roku Kongregacja do spraw Biskupów w imieniu Stolicy Apostolskiej wydała dekret przywracający Ordynariat Polowy w Polsce² i zatwierdzający statuty Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego³. Należy przy tym zwrócić uwagę, że organizacja duszpasterstwa wojskowego w III Rzeczypospolitej w dużej mierze była wzorowana na systemie organizacji służby duszpasterskiej w II Rzeczypospolitej, która z kolei uwzględniała wiele rozwiązań z czasów walki o niepodległość, stąd niezwykle ważnym dla zrozumienia procesu organizacji współczesnego duszpasterstwa wojskowego jest poznanie jego historii. Powstanie Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego początkowo niestety nie pociągnęło za sobą znaczącej ilości badań w tym temacie, zaś te, które zostały opublikowane, zestawiał w swojej pracy Hieronim Sieński⁴. Zasadniczo wśród opracowań naukowych podstawowe źródło

¹ A. Dzieęga, *Funkcje duszpasterstwa wojskowego* [w:] *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek, A. Barańska, W. Matwiejczyk, Lublin 2004, s. 11.

² Congregatio Pro Episcopis, *Decretum de Ordinariatus Castrensis redintegratione*, „Acta Apostolicae Sedis” 1991, 83, s. 154.

³ *Ibidem*, s. 155–157.

⁴ H. Sieński, *Polskie duszpasterstwo wojskowe. Bibliografia*, t. 1, Warszawa 1994; H. Sieński, *Polskie duszpasterstwo wojskowe. Bibliografia*, t. 2, Warszawa 1996.

stanowiła praca Janusza Odziemkowskiego pt. *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945* (Warszawa 1998) oraz wspólna praca Janusza Odziemkowskiego i ks. Bolesława Spychały pt. *Duszpasterstwo wojskowe w II Rzeczypospolitej* (Warszawa 1987). Z historycznego punktu widzenia niezwykle ważne są opracowania zbiorowe: *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, pod redakcją Jana Ziółka, Anny Barańskiej, Witolda Matwiejczyka, Dariusza Nawrota i Ewy M. Ziółek (Lublin 2004), stanowiące owoc konferencji naukowej prowadzonej pod tym samym tytułem w dniach 5–7 listopada 2003 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, pod redakcją Wiesława Jana Wysockiego (Warszawa 2001). Pewnym przełomem może być rozprawa autorstwa śp. ks. biskupa Tadeusza Płoskiego *Duszpasterstwo w Wojsku Polskim. Studium prawne z uwzględnieniem praw człowieka i prawa humanitarnego*⁵ przedstawiająca duszpasterstwo wojskowe nie tylko w perspektywie historycznej czy teologicznej, ale również z punktu widzenia kilku dyscyplin prawnych, a mianowicie: dogmatyki prawa kanonicznego, dogmatyki prawa polskiego i międzynarodowego, czy także samej historii prawa.

Kolejne lata przynosiły wiele ciekawych opracowań⁶, stąd też z wielkim zainteresowaniem sięgnąłem po książkę *Wielka wojna wyzwiań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*, mając świadomość, że zadaniem prezentowanej refleksji historycznej jest ukazanie służby duszpasterskiej nie tylko w szczególnym okresie dziejowym, ale również pokazanie roli, jaką w tym niezwykle trudnym czasie odegrali księża kapelani. Należy również zauważyć, że początki duszpasterstwa zarówno w Legionach Polskich, ale także w innych formacjach często miały w pewnej mierze charakter spontaniczny, wynikający z potrzeby ducha i czasu, zrozumienia ważnej roli kapelanów w wojsku, a także z pospiesznego wymarszu na front. Werbowanie kapelanów odbywało się powoli, w trudnych warunkach toczącej się wojny i komplikacji wynikających z podziałów rozbiorowych. Ks. Kazimierz Konopka, na wiadomość, że ma podjąć pracę duszpasterską w Legionach, odnotował z całą szczerością:

Kapelan Legionów! Nie bardzo mi się to uśmiechało. Wiedziałem, że tam są same socjały, malarze, artyści teatralni itp., że tam ponoć nie ma żadnego ładu i porządku, a tylko intrygi, kłótnie i bieda, ale co robić. Trzeba słuchać!⁷

Z kolei ojciec Kosma Lenczowski nie miał dotychczas żadnego doświadczenia w sprawach związanych z duszpasterstwem wojskowym, mimo to chętnie podjął się posługi wśród żołnierzy, twierdząc, że „tam gdzie żołnierz polski, tam winien być

⁵ T. Płoski, *Duszpasterstwo w Wojsku Polskim. Studium prawne z uwzględnieniem praw człowieka i prawa humanitarnego*, Olsztyn 2006.

⁶ Warto, aby niektóre z nich zostały opublikowane, jak chociażby: M. Ceglarek, *Kapelani Wojska Polskiego z okresu wojny polsko-sowieckiej 1919–1921*, Kraków 2016 [mpis, dysertacja doktorska obroniona na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie].

⁷ K. Konopka, *Wspomnienia wojenne kapelana II Brygady Legionów Polskich*, Kraków 1993, s. 26.

także polski kapłan”⁸. Dodatkowe problemy wynikały z braku uregulowań prawno-organizacyjnych mogących znaleźć zastosowanie w złożonej sytuacji poszczególnych oddziałów. Kapłani musieli także wykazać się w miarę dobrym stanem zdrowia i zdolnością dostosowania się do posługi w specyficznym środowisku żołnierskim. Wszystkie wspomniane aspekty z jednej strony potwierdzają, jak trudna była służba kapelańska, natomiast od strony refleksji historycznej pokazują, jak bardzo potrzebne było podjęcie badań nad tematyką nakreśloną w publikacji, stanowiącej przedmiot niniejszej recenzji.

Książkę otwiera napisany przez Redaktorów Tomasza Pudłockiego i Kamila Ruszałę *Wstęp* (s. 7–11) zawierający nie tylko krótkie wprowadzenie do problematyki i poszczególnych artykułów, ale także wskazujący na konieczność podjęcia szerszych badań w zakresie różnych aspektów i uwarunkowań posługi kapelanów wojskowych. Wyodrębniono również dwie zasadnicze części książki. Jak zaznaczają Redaktorzy:

tom składa się zasadniczo z dwóch części. W pierwszej badacze próbują całościowo spojrzeć na doświadczenie wybranych grup kapelanów w okresie wojennym. [...] Na część drugą publikacji składają się artykuły, z których każdy stanowi studium przypadku wybranego kapelana (s. 10).

Sukcesywnie opracowanie zawiera następujące artykuły: Kamila Ruszały *Między tronem a ołtarzem: instytucjonalizacja posługi duchowej w armii austriackiej* (s. 13–36), ks. Marcina Kapłona *Rzymskokatolickie duchowieństwo przemyskie zaangażowane w wojskową działalność duszpasterską w trakcie I wojny światowej (zarys problematyki)* (s. 37–76), Natalii Kolb (Нагалия Колб) i Iriny Orlewycz (Ірина Орлевич) *Українські греко-католицькі капелани в часі першої світової війни: портрети на тлі доби* (s. 77–93), Mihiy Šimaca *Between Bullets and Prayers: Slovenian Military Chaplains in Galicia at the Beginning of World War I (1914/1915)* (s. 95–113), Ioneli Zaharii *Living and Feeling the Great War: Habsburg Romanian Military Chaplains and the Galician Front Experience* (s. 115–135), Sławomira Kulaćza *Kapelan Karl Gögele w Przeworsku* (s. 137–154), Wiktora Węglewicza *Kapelani greckokatolicki w Ukraińskiej Armii Halickiej (1918–1920)* (s. 155–170), Jerzego Grzybowskiego *Kapelani wojskowi wyznania prawosławnego w Wojsku Polskim w czasie wojny polsko-bolszewickiej (1919–1920)* (s. 171–191), ks. Józefa Wołczańskiego *Misja duszpasterska księdza kapelana Piotra Niezgody w armii austro-węgierskiej podczas I wojny światowej* (s. 193–226), Arkadiusza Stanisława Więcha *Pamiętnik o Kosmy Lenczowskiego jako przykład egodokumentu do badań działalności duszpasterskiej kapelanów podczas Wielkiej Wojny* (s. 227–241), Tomasza Pudłockiego *Niekonwencjonalny styl życia – legionowa droga o. Patrycego Władysława Antosza* (s. 243–264), Michała Ceglarka *Działalność ewangelickiego kapelana wojskowego podczas I wojny światowej w świetle pamiętnika wojennego ks. Karola Grycza (1885–1959)* (s. 265–289), Tomasza Pudłockiego *Tam i z powrotem – wojenna ścieżka o. Rafała Woźniaka* (s. 291–319), Marcina Marynowskiego *Książd pułkownik Szymon Fedorońko. Przyczynek do biografii naczelnego kapelana prawosławnego Wojska Polskiego* (s. 321–330).

⁸ J. Gadacz, *Kapelańska epopeja. O. Kosma Lenczowski, kapucyn*, Asyż 1969, s. 109.

Spis treści odzwierciedla wieloaspektową refleksję nad zagadnieniem duszpasterstwa wojskowego dla przyjętej cezury czasowej i miejsca, zresztą jak zauważają sami Redaktorzy:

autorzy zawartych w tomie tekstów proponują spojrzenie na doświadczenie kapelanów wojennych w Galicji z różnych, uzupełniających się perspektyw. W ten sposób, obok prezentowanych już w historiografii nurtów dominujących, zaproponowano nowe spojrzenie na problem, podkreślając również liczne indywidualne i zbiorowe doświadczenia jednostek oraz grup społecznych w okresie wojen (s. 11).

Zbiór artykułów otwiera tekst Kamila Ruszały *Między tronem a ołtarzem: instytucjonalizacja posługi duchowej w armii austriackiej*. Jak zaznacza sam Autor „ma na celu przedstawienie zarysu funkcjonowania Apostolskiego Wikariatu Połowego jako instytucji kościelnej, lecz ściśle pozostającej w strukturze państwowej” (s. 14). Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że w armii austro-węgierskiej posługę duszpasterską spełniali też polscy kapelani. Wielu z nich wywodziło się z galicyjskich wspólnot zakonnych, ponadto znajdujące się na terenie Galicji trzy dowództwa korpusów (Kraków, Przemyśl, Lwów) stanowiły silne ośrodki religijne⁹. Organizacja duszpasterstwa wojskowego w myśl założeń austriackich wymagała zarówno odpowiednich struktur, jak też właściwych regulacji na czas wojny i pokoju, co nadawało temu duszpasterstwu mocno zinstytucjonalizowaną formę. Zatem poruszony przez Kamila Ruszałę temat stanowi rozważanie nie tylko w obszarze nauk historycznych, ale także prawnych, dotykając aspektów prawa kanonicznego, cywilnego i międzynarodowego. Cenne zwłaszcza od strony duszpasterskiej (pastoralnej) jest przywołanie myśli Viktora Lipuscha¹⁰, który w swoim opracowaniu dotyczącym posługi duchowej podczas wojny wymienia najważniejsze trzy zadania kapłanów połowych:

pierwsze to przygotowanie żołnierza przed ewentualną śmiercią. Dzieli się ono na kolejne trzy elementy: dalsze przygotowanie, poprzez spowiedź, komunię, kazania, msze św.; bliższe przygotowanie, poprzez wzbudzenie skruchy, rozgrzeszenie; ostatnie przygotowanie, czyli ostatnie namaszczenie oraz wiatyk. Drugim zadaniem jest kształtowanie żołnierskiej cnoty. Trzecie zaś to ochrona przed zagrożeniem życia, zarówno biorąc pod uwagę zagrożenia fizyczne, wynikające z pobytu na linii frontu, jak i te psychiczne (s. 24).

Wydaje się, że ten fragment mógłby stanowić fundament do wielu rozważań nie tylko naukowych, ale chociażby rekolekcyjnych dla posługujących dziś kapelanów. W podobnych kategoriach należy traktować zwrócenie uwagi na objazdy terenowe dokonywane przez austriackich biskupów zajmujących się wojskiem. Sztandarowym przykładem był biskup Emmerich Bjelik, który

podtrzymał praktykę swojego poprzednika, który wprowadził niepisaną regułę obowiązków objazdów terenowych, lecz w przeciwieństwie do Colomana Belpotoczky'ego jego praca odbywała się w zdecydowanie trudniejszych warunkach – w trakcie wojny. Praktycznie od samego

⁹ M. Piela, *Udział duchowieństwa w życiu politycznym w latach 1914–1924*, Lublin 1994, s. 68; A.C. Żak, *Duszpasterstwo wojskowe w armii austriackiej i w Legionach Józefa Piłsudskiego w czasie I wojny światowej* [w:] *Historia duszpasterstwa...*, s. 300.

¹⁰ *Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im Weltkrieg*, oprac. V. Lipusch, Graz 1938.

początku biskup przemieszczał się po całej monarchii, odwiedzając także i Galicję, czy później okupowane przez armię Państw Centralnych Królestwo Polskie (s. 30).

Dotarcie do dokumentacji poszczególnych wyjazdów i inspekcji oraz jej szczegółowa analiza stanowiłaby zapewne ciekawe pole badawcze nowatorskie dla omawianej tematyki. Kamil Ruszała porusza również wątek wprowadzania przez państwo ksiąg modlitewnych (s. 26). Należy zauważyć, że ten wątek był już przedmiotem wielu ciekawych badań. Liczne modlitewniki żołnierskie były widocznym przejawem szerokiej działalności kapelanów wojskowych¹¹. Na gruncie polskim pierwszy z nich ukazał się już w 1589 roku i nosił tytuł *Officium Militare*¹². Jego autorem był nadworny kaznodzieja i kapelan Stefana Batorego, ks. Stanisław Sokołowski¹³. Następny modlitewnik noszący tytuł *Żołnierskie Nabożeństwo – modlitwy i przykłady do tego stanu służące* został wydany 11 lutego 1606 roku przez ks. Piotra Skargę, nazywającego siebie „duchownym od dusz żołnierskich”. Jako kapelan dworski Skarga wygłosił wiele kazań, w których szczególnie podkreślał konieczność jedności religijnej państwa, znaczenie chrześcijańskiej moralności oraz wymóg reform państwa polskiego pod groźbą jego upadku. Kolejnym wydawcą modlitewnika przeznaczonego dla żołnierzy był również jezuita, ks. Mateusz Bembus. Jego książeczka zatytułowana *Bellator Christianus* zawierała zbiór zasad i wskazówek duchownych dla dowódców wojskowych, szereg rad dotyczących strategii wojskowej oraz zbiór modlitw.

Wreszcie artykuł Kamila Ruszały kieruje nasze myśli w stronę wielu archiwów, gdzie do dziś zachowane zostały liczne dokumenty sygnowane przez austriackich biskupów pełniących funkcje wikariuszy polowych. Doskonałym przykładem może być Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, gdzie szczególnie w zespole Akta Episcopalia Consistorii Tarnoviensis zdeponowanych zostało wiele dokumentów dotyczących szerokiej problematyki, począwszy od powszechnych wtedy zawiadomień z linii frontu, poprzez zagadnienia związane z prawem małżeńskim, a także z organizacją i związanymi z tym trudnościami funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego. To niezwykle ciekawe wątki warte zwrócenia uwagi badaczy.

Ciekawym zabiegiem jest dokonana przez ks. Marcina Kapłona prezentacja krótkich biogramów księży kapelanów wywodzących się z diecezji przemyskiej. Uważam za bardzo dobry i potrzebny pomysł przedstawienia sylwetek osób duchownych,

¹¹ Zob. szerzej: M. Lenart, *Miles pius et iustus. Żołnierz chrześcijański katolickiej wiary w kulturze i piśmiennictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Łódź 2009.

¹² Według Juliana Humeńskiego modlitewnik ten nie zachował się do dzisiejszych czasów (por. J. Humeński, *Modlitewniki żołnierskie*, „Przegląd Powszechny” 1991, 4, s. 132). Sprawa pierwszego polskiego modlitewnika dla żołnierzy jest jednak problematyczna, ponieważ autorzy wskazujący, że pierwszym modlitewnikiem był *Officium Militare* (ibidem, s. 132; E. Nowak, *Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968–1831*, Warszawa 1932, s. 32; H. Burzyński, *Struktura duszpasterstwa wojskowego w kościelnym prawie powszechnym*, Radom 1999, s. 39), nie wspominają o wydanej w 1583 r. we Lwowie *Harfie duchowej* Marcina Laterny. Z kolei Dariusz Chodyniecki uważa, że pierwsza książeczka do nabożeństw dla żołnierzy ukazała się w 1604 r. i prawdopodobnie została napisana przez Marcina z Bydgoszczy (por. D. Chodyniecki, *Kapelani wojskowi w dziejach Polski do wybuchu II wojny światowej*, „Saeculum Christianum” 1997, 4, nr 2, s. 108).

¹³ Ks. S. Sokołowski był także autorem traktatów dydaktycznych o charakterze moralno-społecznym np. *Partitiones ecclesiae* i *De ratione studii*.

zasłużonych dla duszpasterstwa wojskowego¹⁴. Pozwala to bowiem nie tylko na systematyczne zestawienie kapelanów (takie dane posiadamy w schematyzmach kościelnych), ale przede wszystkim na pozyskanie wiadomości indywidualnie o każdym z nich, począwszy od miejsca pochodzenia, poprzez drogę służbową, na czasie i miejscu śmierci skończywszy.

W podobnym kontekście widzę niezwykle ciekawe opracowanie Natalii Kolb i Iriny Orlewycz stanowiące pewnego rodzaju portret prozopograficzny duchowieństwa greckokatolickiego służącego w szeregach armii austriackiej, w której walczyło również wielu Ukraińców. Ważnym jest podkreślenie nie tylko religijnej roli kapelanów, ale także pokazanie ich pracy edukacyjnej, znacząco wykraczającej poza ściśle rozumiane kapłańskie obowiązki.

Niewątpliwą zaletą recenzowanej publikacji jest wyjście poza cezurę Wielkiej Wojny (1914–1918), podkreślając fakt, że oficjalne traktaty pokojowe nie zamknęły procesu dalszych walk. Zwracają na to uwagę Redaktorzy, zaznaczając we *Wstępie*:

obrazu doświadczeń kapelanów wojennych dopełniają studia Wiktora Węglewicza, analizujące grupę duszpasterzy greckokatolickich w Ukraińskiej Armii Halickiej już w latach 1918–1920, oraz Jerzego Grzybowskiego, traktujące o kapelanach prawosławnych w Wojsku Polskim podczas wojny polsko-bolszewickiej. Uwidaczniają one, że dla tej części Europy Wielka Wojna nie zakończyła się w listopadzie 1918 roku, ale wraz z całym swoim okropieństwem i zniszczeniem trwała jeszcze przez kilka lat (s. 10).

Przychodzą mi na myśl ciekawe spostrzeżenia Zofii Waszkiewicz, która przedstawiając udział kapelanów w wojnie polsko-rosyjskiej 1919–1920 roku napisała: „nie sposób ustalić nazwisk wszystkich księży [biorących udział w działaniach wojennych] [...], zwłaszcza, że każda dywizja i prawie każdy pułk posiadał swego kapelana”¹⁵.

Nawiązując do wartościowego artykułu Jerzego Grzybowskiego *Kapelani wojskowi wyznania prawosławnego w Wojsku Polskim w czasie wojny polsko-bolszewickiej (1919–1920)*¹⁶ trzeba zaznaczyć, że duszpasterstwo rzymskokatolickie również ma tutaj znaczące zasługi. Na szczególne podkreślenie zasługuje chociażby ks. Jerzy Sienkiewicz, który już w czasie I wojny światowej brał czynny udział w pracach XI wileńskiego okręgu Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1919 roku podczas działań wojennych objął opiekę nad organizującymi się w Wilnie polskimi oddziałami. Początkowo był proboszczem Dywizji Litewsko-Białoruskiej, a od 1 kwietnia 1920 roku dziekanem V Armii Wojska Polskiego. Za swoją posługę podczas wojny ks. Jerzy Sienkiewicz otrzymał Krzyż Walecznych, a także Medal i Krzyż

¹⁴ Byłoby wskazaniem opracować takie zestawienie dla wszystkich diecezji, a także dla wyznań niekatolickich. Asumptem może być chociażby opracowanie Bogusława Szwego. Zob. B. Szewo, *Zawsze w pierwszej linii. Kapłani odznaczeni Orderem Virtuti Militari 1914–1921, 1939–1945*, Warszawa 2004.

¹⁵ Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000, s. 49.

¹⁶ Autor artykułu dostrzega ciekawy temat, pisząc: „problem powstania i funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego wyznania prawosławnego w Wojsku Polskim w omawianym okresie nie był dotąd przedmiotem szczegółowych badań historyków” (s. 171).

Niepodległości¹⁷. Wielu kapelanów podjęło posługę w wojsku kosztem studiów i pracy naukowej. Do takich należał ks. Michał Sopoćko, który był kapelanem szpitala polowego, a następnie na własną prośbę został skierowany do Wołkowyska, gdzie pełnił funkcję kapelana Litewsko-Białoruskiej Dywizji Strzelców. Później pracował w Warszawie, gdzie pomagał w organizacji zaplecza zbrojnego, umacniając jednocześnie patriotyczne nastroje wśród walczących¹⁸.

Wartością dodaną recenzowanej publikacji jest dokonana przez Sławomira Kułacza krytyczna edycja i tłumaczenie wybranych fragmentów opublikowanych w języku niemieckim wspomnień austriackiego kapelana Karla Gögele¹⁹, przebywającego podczas I wojny światowej w Galicji, w rejonie Przeworska.

Drugą część opracowania stanowią szczegółowe opisy wybranych kapelanów: ks. Piotra Niezgody, o. Kosmy Marcelego Lenczowskiego OFMCap, o. Patrycego Władysława Antosza OFM, ewangelickiego pastora ks. Karola Grycza, o. Rafała Stanisława Woźniaka OFM oraz ks. Szymona Fedorońki. Na uwagę zasługuje obiektywizm, z jakim Autorzy podeszli to analizy studium poszczególnych księży kapelanów, dostrzegając nie tylko ich heroizm czy przykładną kapłańską służbę, ale także smutne strony tej posługi, ludzkie słabości i problemy, z jakimi musiało się zmierzyć wielu duchownych po dramacie przeżyć wojennych. Zwracają na ten problem uwagę sami Redaktorzy, pisząc:

okrucieństwo i brutalność walk, anonimowość i wszechobecność śmierci, niespotykane do tej pory zniszczenia całych miejscowości stały się codziennością, z którą trzeba było się zmierzyć. Trudno się zatem dziwić, że zapiski, które pozostawili po sobie kapelani wojskowi, były swobodnym sposobem radzenia sobie z traumą. Dla większości wiara i głęboka religijność stanowiły oparcie i szansę na wyjście z psychologicznego impasu, nie brakowało jednak osób, które w używkach i intensywnym życiu towarzyskim próbowały zminimalizować szok pierwszych miesięcy na froncie (s. 11).

Walki o granice niepodległej Polski dobiegały końca. Demobilizacja armii objęła także duszpasterstwo wojskowe. Kuria Biskupia podjęła działania zmierzające do przeorientowania duszpasterstwa wojskowego do działalności w warunkach pokojowych. Od nowa należało tworzyć regulaminy czy przepisy prawa, regulujące służbę kapłańską. Nie było rzeczą łatwą pozyskać duszpasterzy do wojska. Stawiano przed kandydatami surowe wymagania. Kapłan pragnący iść z żołnierzami na front musiał być sprawny fizycznie, wytrzymały na trudy, posiadać łatwość nawiązywania dialogu z żołnierzami, odznaczać się wysokimi walorami moralnymi, patriotyzmem, umiejętnością szybkiego reagowania na nieoczekiwane zdarzenia, których w życiu

¹⁷ U. Kraśnicka, *Kapelani archidiecezji wileńskiej w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920* [w:] *Bitwa Niemeńska*, Białystok 2000, s. 115–116.

¹⁸ S. Strzelecki, *Praca duszpasterska księdza Michała Sopoćki w Wojsku Polskim na tle jego wspomnień*, „Białostockie Studia Teologiczne” 1995, 13, s. 341–346.

¹⁹ *Hinter den Fronten Galiziens. Feldkaplan Karl Gögele und sein Verwundetenspital. Aufzeichnungen 1914–1915*, Hrsg. M. Mader, Bozen 2016.

żołnierskim zawsze było dużo. Tylko kapłan spełniający te warunki mógł pozytywnie wpłynąć na żołnierza i osiągnąć pożądane efekty wychowawcze²⁰.

W trudnych warunkach walk o niepodległość, a następnie o kształt granic II Rzeczypospolitej utworzono podwaliny katolickiej służby duszpasterskiej w Wojsku Polskim, zbierając bogate doświadczenia, które można było spożytkować w pracy pokojowej. Duszpasterstwo w ścisłym tego słowa znaczeniu zaczęło wykraczać poza swój podstawowy obowiązek zapewnienia żołnierzom posługi religijnej. Posługa księży kapelanów była cenną pomocą dla nielicznych w tym czasie oficerów oświatowych. Bez duchownego i moralnego wsparcia kapłana wielu żołnierzy znacznie ciężiej znosiłoby pobyt na froncie i oderwanie od rodziny. Trudniejsze byłoby też utrzymanie dyscypliny i wysokiego morale wojska. Ksiądz kapelan Władysław Antosz określił wspólną służbę kapelanów i legionistów, jako „symbiozę krzyża i szabli z respektem dla duchowego charakteru, poczesne zawsze dając kapelanowi miejsce”²¹. Autorytet służby kapelańskiej został zbudowany przede wszystkim w trakcie służby frontowej dzięki ofiarności posługi i dzieleniu losów z żołnierzami. Można stwierdzić, że już w trakcie działań wojennych narodziła się legenda duszpasterstwa legionowego. Późniejsza posługa kapelanów w regularnej armii w pełni to potwierdziła i umocniła w odczuciach żołnierskich i społeczeństwa.

Radością napawa fakt, że w ostatnich latach ukazało się kilka nowatorskich opracowań wnoszących wiele nowych ustaleń do historii duszpasterstwa wojskowego w Polsce. Przykładem mogą być prace Jerzego Prochwicza i ks. Zbigniewa Kępy²², czy też Bogusława Szwedo²³. Książka *Wielka wojna wyzwań duchowych. Kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920* doskonale wpisuje się w ten zestaw, stanowiąc osobliwą, ciekawą inicjatywę przedstawiania duszpasterstwa wojskowego w kontekście różnorodnych, konkretnych wydarzeń, jakim były wydarzenia Wielkiej Wojny. Na podkreślenie zasługuje fakt, że każdy z artykułów oparty jest na bardzo szerokiej, solidnej podstawie źródłowej, co czyni publikację nowatorską nie tylko od strony wieloaspektowego spojrzenia na problematykę, ale również poprzez wykorzystanie szerokiej bazy źródłowej także z archiwów zagranicznych. Wartością dodaną jest publikacja artykułów zagranicznych historyków wnoszących nowe spojrzenie na omawianą problematykę.

Wydana wzorcowo pod kątem estetycznym i edytorskim *Wielka wojna wyzwań duchowych* wysokim poziomem merytorycznym zaprasza nas do „podróży historycznej”, po terytorium Galicji stanowiącej nie tylko teren walk, ale może przede wszystkim miejsce wielu ludzkich problemów, dramatycznych przeżyć, dylematów moralnych itp. Tutaj bardzo często z pomocą przychodzili księża kapelani, nierzadko

²⁰ Por. A. Szawerna, *Udział duszpasterstwa wojskowego w pracy oświatowo-wychowawczej w wojsku II Rzeczypospolitej*, „Poglądy i Doświadczenia” 1994, 1 (92), s. 57.

²¹ W. Antosz, *Z teki kapelana legionowego*, Warszawa 1939, s. 29.

²² Zob. *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla biskupa polowego Wojsk Polskich. Wybór dokumentów źródłowych 1918–1939*, red. J. Prochwicz, Z. Kępa, Warszawa 2018; Z. Kępa, J. Prochwicz, *Arcybiskup Stanisław Gall pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, Warszawa 2020.

²³ B. Szwedo, *Wierni do końca. Kapelani wojskowi ofiary zbrodni katyńskiej*, Warszawa 2020.

wykraczający poza przyjęte schematy kapłańskich obowiązków. Można zatem Redaktorom i Autorom pogratulować pięknego projektu i dociekliwości badawczej, zachęcając do podejmowania dalszych badań w tym kierunku. Natomiast odnośnie do samej książki: nie ulega wątpliwości, że warto troszczyć się nie tylko o publikację dobrych opracowań, ale także o ich rozpropagowanie. W zalewie słabszych publikacji, giną także dobre – niestety. Oby nie stało się tak w przypadku recenzowanego tutaj opracowania, które poprzez nowatorskie i wieloaspektowe podejście stanowi niezwykle cenną pozycję nie tylko dla historyków Kościoła, czy historyków wojskowości, ale z powodzeniem może być również wykorzystane w kontekście duszpasterskim, pedagogicznym i formacyjnym.

 <https://orcid.org/0000-0001-5772-5334>

Ks. dr Piotr Jaworski

Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

✉ Adres do korespondencji: 11szach4@gmail.com